

Regio VVV
Kop van Noord-Holland

In de voetsporen van Napoleon

Wandelroute

inhoud

Gibraltar van het Noorden	3
Rijke historie	4
'T Ommetje, wandeling over de stelling van Den Helder	6

1. Beginpunt wandeling	6
2. Timorpark	6
3. Liniedijk	7
4. Fort Erfprins	7
5. Bomvrije kazerne.....	8
6. De Batterijen	8
7. Fort Kijkduin	9
8. Bunkercomplexen in de Grafelijkheidsduinen.....	12
9. Het Galgenveld	13
10. Huisduiner poldertje	14
11. Ecologische zone.....	14
12. Fort Dirksz Admiraal.....	15
13. Het Reduit	16
14. Bouwwerken in de linie	17
15. Fort Westoever/Oostoever.....	18
16. Willemsoord.....	19
17. Fort Harssens	19

Plattegrond met route.....	10
----------------------------	----

Gibraltar van het Noorden

Met aan drie kanten zee, kent Den Helder een unieke ligging. Napoleon zag in 1811 deze plek langs de kust als het "Gibraltar van het Noorden" en stationeerde er de marinevloot. Voor de verdediging van de oorlogshaven liet Napoleon een aantal forten bouwen: fort Kijkduin, fort Erfprins, fort Dirksz Admiraal en fort Oostoever. Deze forten werden later verbonden door een liniedijk, samen vormen ze de Stelling van Den Helder.

Wandel mee in de voetsporen van Napoleon en maak kennis met het militaire inzicht van één van de grootste strategen die Europa heeft voortgebracht. Noordhollands Dagblad, Regio VVV Kop van Noord-Holland en Zeestad CV/BV hebben over de historische verdedigingswerken een wandelroute van ongeveer 11 km uitgezet: 't Ommetje Den Helder. Langs de weelderig begroeide route ontdekt u diverse bouwwerken uit de tijd van Napoleon, Nederlandse verdedigingswerken, maar ook vele Duitse bunkers uit de Tweede Wereldoorlog. Deze wandelbrochure vormt voor u de wegwijzer. Naast de stapsgewijze uitleg van de te volgen route, met op de middelste pagina een overzichtelijke kaart, krijgt u interessante historische 'weetjes' aangereikt. 't Ommetje is gemarkeerd met houten paaltjes, waarop de keizerlijke arm van Napoleon de te volgen richting aangeeft; bij nummering op de kaart wordt in dit boekje informatie gegeven over de bezienswaardigheden.

Wij wensen u veel wandelplezier!

Regio VVV Kop van Noord-Holland

Rijke historie

Om de dorpjes Huisduinen en Helder tijdens de 80-jarige oorlog tegen de Spaanse vloot te kunnen verdedigen, werd reeds in 1583 een eerste verdedigingswerk gebouwd. In de periode daarna zijn meer verdedigingswerken aangelegd. Tot en met de 18e eeuw was de verdediging van Den Helder zeewaarts gericht en wel door middel van de verschillende kustbatterijen (opstelplaatsen voor kanonnen). Nadat in 1799 de Engelsen en de Russen Den Helder via de landzijde binnenvielen, werden verdedigingswerken gebouwd om een aanval over land te weerstaan.

Napoleon zag in Den Helder een strategische plek voor de vestiging van de marinevloot, en gaf daarom de opdracht tot de bouw van de marinewerf Willemsoord en een grootscheepse uitbreiding van de verdedigingswerken. Zo werden tussen 1811 en 1813 vier forten gebouwd, fort Morland, fort Lasalle, fort Dugommier en fort L'Ecluse. Het verdedigingsplan van Napoleon voorzag ook in een liniedijk tussen de forten, maar dit voornemen werd pas vele jaren later uitgevoerd.

In 1813 werd Napoleon in de Volkerenslag bij Leipzig verslagen. De forten en batterijen in Den Helder kregen in 1814 Nederlandse namen: Fort Kijkduin (voorheen Morland), fort Erfprins (Lasalle), Het Nieuwe Werk (Dugommier), en fort Dirksz Admiraal (L'Ecluse).

In opdracht van Koning Willem werd rond 1825, volgens het plan van Napoleon, de liniedijk alsnog opgeworpen.

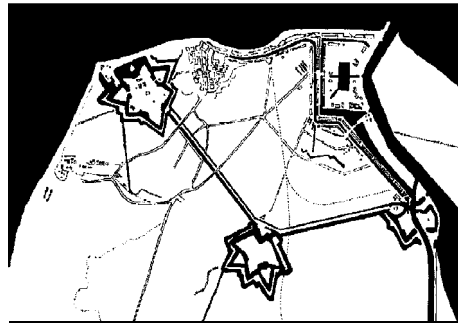
Dit was nu noodzakelijk omdat het moeilijk begaanbaar kweldergebied ten zuiden van Den Helder werd omgevormd tot de polder "het Koegras".

In deze tijd werd ook het Noordhollands Kanaal aangelegd, waardoor het fort Het Nieuwe Werk werd opgesplitst in fort Westoever en fort Oostoever. Naast de aanleg van de liniedijk werden diverse bunkers en onderkomens in de Stelling gebouwd en werden de forten verbeterd. Belangrijkste functie van het vestingwerk betrof het beschermen van de Marinewerf, de Spoorweghaven en de sluizen aan de noordkant van fort Oostoever.

Een van de defensieve middelen van de Stelling was inundatie (onder water zetten van een gebied), bedoeld om de vijand op afstand te houden. Via de sluis bij fort Oostoever kon water vanuit de zee worden ingelaten. Via de fortgracht, het Noordhollands Kanaal en de buitengracht van de liniedijk kon het gebied ten zuiden van de Stelling onder water worden gezet.

WOII

Tijdens WOII heeft de Duitse krijgsmacht diverse bouwwerken toegevoegd. Den Helder vormde namelijk een belangrijk onderdeel van de Atlantikwall, de grootste verdedigingslinie ooit in West-Europa gebouwd. De forten werden uitgebreid met onder meer geschutskoepels, betonnen daken en onderkomens. Aan de voet van fort Kijkduin werd een bunkercomplex in de duinen gebouwd. Het aanpalende terrein diende voor de munitiebevoorrading, met een administratiekantoor dat in Den Helder bekend staat als "het Casino". De Duitse legeronderdelen bouwden in Den Helder meer dan 300 bunkers, waarvan vele nog zijn terug te vinden in het gebied van de Stelling.

Historische kaart 1814

Historische kaart 1850

Fort Kijkduin

'T OMMETJE OVER DE STELLING VAN DEN HELDER

1. Beginpunt wandeling

De wandeling begint bij Hotel Den Helder aan de Marsdiepstraat; hier is parkeergelegenheid. Vanaf de parkeerplaats loopt u linksaf richting de Middenweg. Wanneer u op de brug staat ziet u aan uw linkerhand de liniegracht, met daarachter de liniedijk. Het eerste stuk van de wandeling gaat over deze dijk. Let op: het beginpunt is aan de andere kant van de liniegracht en is aangegeven met een bord.

Op de liniedijk komt u een 'Kabel Ausföhrungs Punkt' tegen. Dit is een Duitse bunker, die aangelegd was voor de telefoonverbindingen ten behoeve van communicatie tussen de diverse bunkers.

Kabel Ausföhrungs Punkt

2. Timorpark

Het Timorpark is een typisch jaren dertig stadspark, waar de kenmerken van de Engelse landschapsstijl duidelijk herkenbaar zijn. In het park zijn diverse bunkers te vinden. Op de liniedijk staat een bomvrije remise, die gebouwd is in 1886-1887 door de Nederlanders. In totaal zijn er drie van deze remises gebouwd, waarvan er nog twee over zijn. De wandeling gaat over de remise heen. Daarnaast staan er ook Duitse bunkers in het park. Bijzonder is de bunker aan de andere kant van het park, die functioneerde als hospitaal. In Nederland werden er hiervan slechts zes gebouwd en deze bunker is één van de laatste die nog intact is.

De route gaat verder over de liniedijk, totdat u bij de volgende oversteekplaats komt. Hier steekt u de weg over De route vervolgt zich over de Liniedijk

Vervolg de wandeling die boven over de liniedijk loopt. Aan uw linkerzijde ziet u de liniegracht, aan uw rechterzijde ziet u het Timorpark.

3. Liniedijk

Hier is het oorspronkelijke profiel van de liniedijk gedeeltelijk zichtbaar. U loopt aan de binnenzijde van de dijk. De binnenzijde van de liniedijk had een getrapt profiel, zodat de manschappen op het hoger gelegen smalle pad geknield over de kruin van de dijk konden vuren. Het lager gelegen brede pad, waar u loopt, vormde een 'gedekte weg': de manschappen en het transport tussen de forten bleven hierdoor vrij van het vijandelijke vuur. De buitenzijde van de liniedijk moest een hindernis vormen voor de vijand. Het buitengebied kon men onder water laten lopen; de liniedijk diende dan als waterkering. Daarnaast vormde de liniegracht met de rietoevers een moeilijk doordringbare hindernis. De buitenzijde van de liniedijk werd gevormd door een steile helling die was begroeid met doornhagen.

Scherfvrij onderkomen

Op de liniedijk vindt u een scherfvrij onderkomen. Dit is een betonnen gebouw met vleugelmuren dat bestemd was voor de huisvesting van officieren, onderofficieren en manschappen. Tussen 1901 en 1907 zijn er op de liniedijk en de forten acht van deze scherfvrije onderkomens gebouwd. Een aantal hiervan zijn nog intact.

*Vervolg de route tot de
fortgracht en ga hier aangekomen
rechtsaf.*

Fort Erfrins

4. Fort Erfrins

De wandelroute gaat over de buitenwal van fort Erfrins. Aan uw linkerhand ziet u het fort liggen. Fort Erfrins is tussen 1811 en 1813 gebouwd en heette toen 'fort Lasalle'. Het fort is een groot, vijfhoekig, gebastionneerd verdedigingswerk en had oorspronkelijk drie ravelijnen. Dit zijn versterkte eilanden die zich aan de buitenkant van de vestingwal bevinden en dienden als toegangspoort of verdedigingspunt. In 1836 werden twee bomvrije poorten gebouwd en in 1861 een bomvrij hospitaal op het fort. Deze zijn alle drie nog aanwezig. De noordelijke gracht werd in 1875 gedeeltelijk gedempt waarbij één ravelijn verviel. Vervolg de route tot de fortgracht en ga hier aangekomen rechtsaf.

*Vervolg de route langs
de fortgracht richting de zeewering
U loopt over de buitenwal rondom
het fort. Wanneer u bij de zeedijk
aankomt, gaat u linksaf*

Linie

5. Bomvrije kazerne

Aan uw linkerkzijde ziet u een grondwal. Hieronder ligt een Duitse bomvrije kazerne, die was ingericht voor 1000 man. Daarbovenop stond een grote kustbatterij. Het is met 283 meter de langste bomvrije kazerne van Nederland. De kazerne is eigendom van Defensie en is enkel bij hoge uitzondering te bezichtigen .

Het weidse uitzicht over het Marsdiep was de reden dat hier batterij Kaaphoofd werd gebouwd

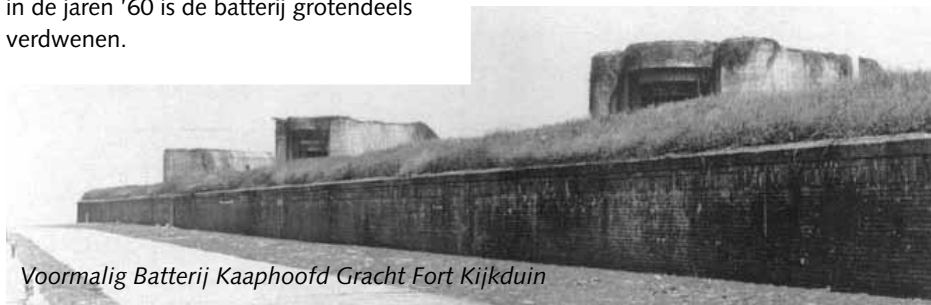
Als u de kazerne kan bezichtigen, dan loopt u na uw bezoek aan de kazerne het marineterrein af. Op de weg langs de dijk gaat u naar rechts en vervolgens schuin links, het pad op de zeedijk op. Wanneer de kazerne niet open is voor bezichtiging, dan vervolgt u de route langs de zeedijk, de wandelroute gaat aan uw rechterhand de zeedijk op.

6. De Batterijen

Het weidse uitzicht over het Marsdiep was de reden dat hier batterij Kaaphoofd werd gebouwd. De batterij werd bewapend met kanonnen en voorzien van twee kogelgloeiovens (ovens waarin men ijzer omsmeedde tot kogels), een wachthuis dat ruimte bood voor de huisvesting van 30 man en de opslag van munitie. Als gevolg van de ophef van de zeevering tot Deltahoogte in de jaren '60 is de batterij grotendeels verdwenen.

Vervolg de wandeling die boven over de liniedijk loopt. Aan uw linkerkzijde ziet u de liniegracht, aan uw rechterzijde ziet u het Timorpark.

Voormalig Batterij Kaaphoofd Gracht Fort Kijkduin

Fort Kijkduin

7. Fort Kijkduin

Fort Kijkduin is altijd een belangrijk punt geweest voor de kustbewaking. Aan het begin van de 19e eeuw was er al een batterij aanwezig en in opdracht van Napoleon werd hier in 1811 begonnen met de bouw van fort Morland. In 1814 kreeg dit fort de naam Kijkduin, genoemd naar het duin waarop het was gebouwd. Het fort bood aan meer dan 700 soldaten huisvesting en kent een uitgebreid onderaards gangenstelsel dat voor publiek toegankelijk is.

In 1996 opende Prins Willem-Alexander het schitterend gerestaureerde fort en het voor Europa unieke zeeaquarium in de onderaardse beuken. Wilt u meer weten over de restauratie en de geschiedenis van het fort, en wat er allemaal op deze historische plek is gebeurd, breng dan een bezoek aan het fort. Ook kunt u hier wat eten of drinken. Fort Kijkduin

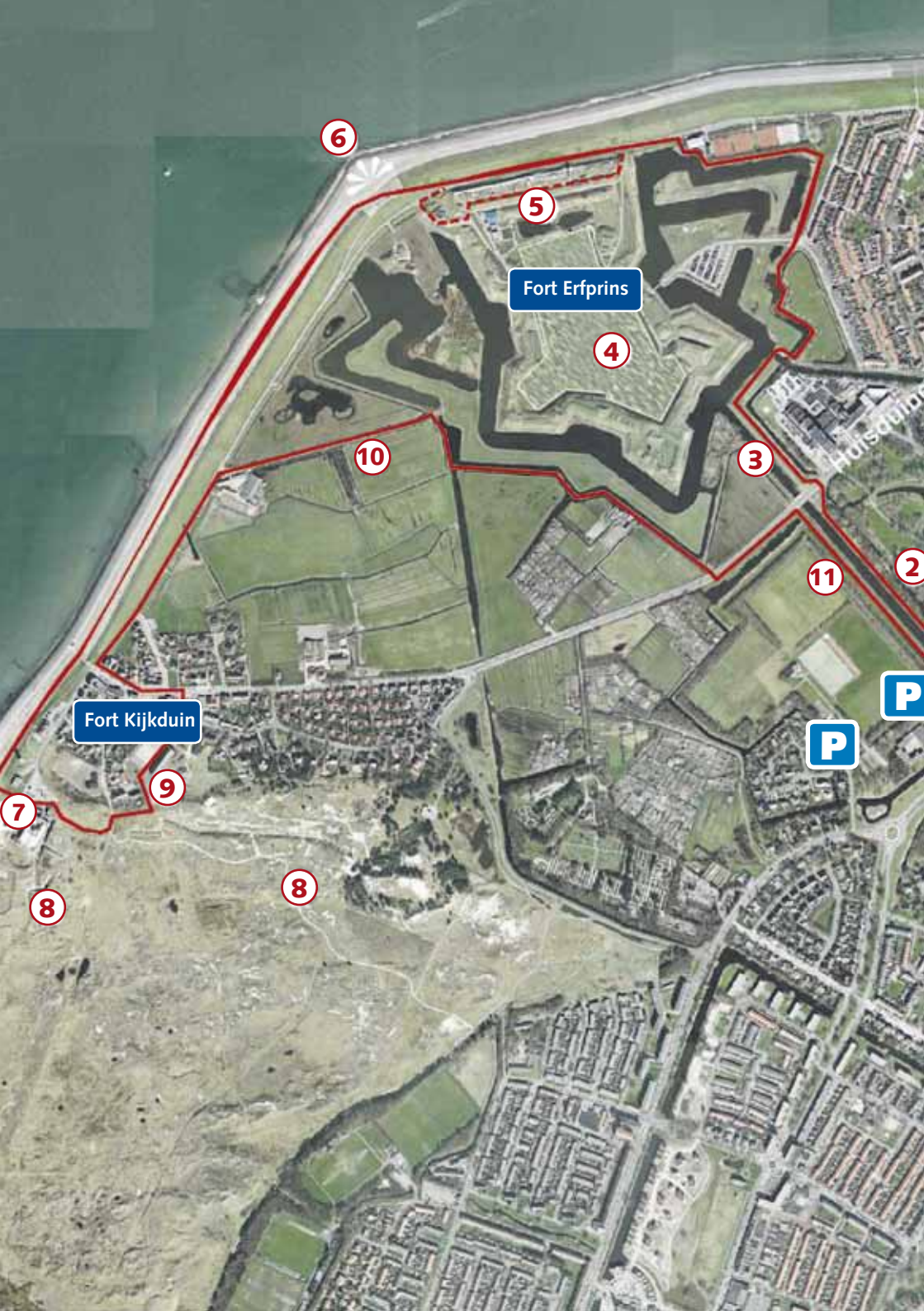
Uitzicht op Huisduinen
vanaf Fort Kijkduin

richting fort Kijkduin. Als u de kazerne kan bezichtigen, dan loopt u na uw bezoek aan de kazerne het marineterrein af. Op de weg langs de dijk gaat u naar rechts en vervolgens schuin links, het pad op de zeedijk op. Wanneer de kazerne niet open is voor bezichtiging, dan vervolgt u de route langs de zeedijk, de wandelroute gaat aan uw rechterhand de zeedijk op.

*Wanneer u voor het fort staat
heeft u mooi zicht over het dorp
Huisduinen en de Grafelijk-
heidsduinen.*

6

5

Fort Erfprins

4

10

3

11

2

Fort Kijkduin

9

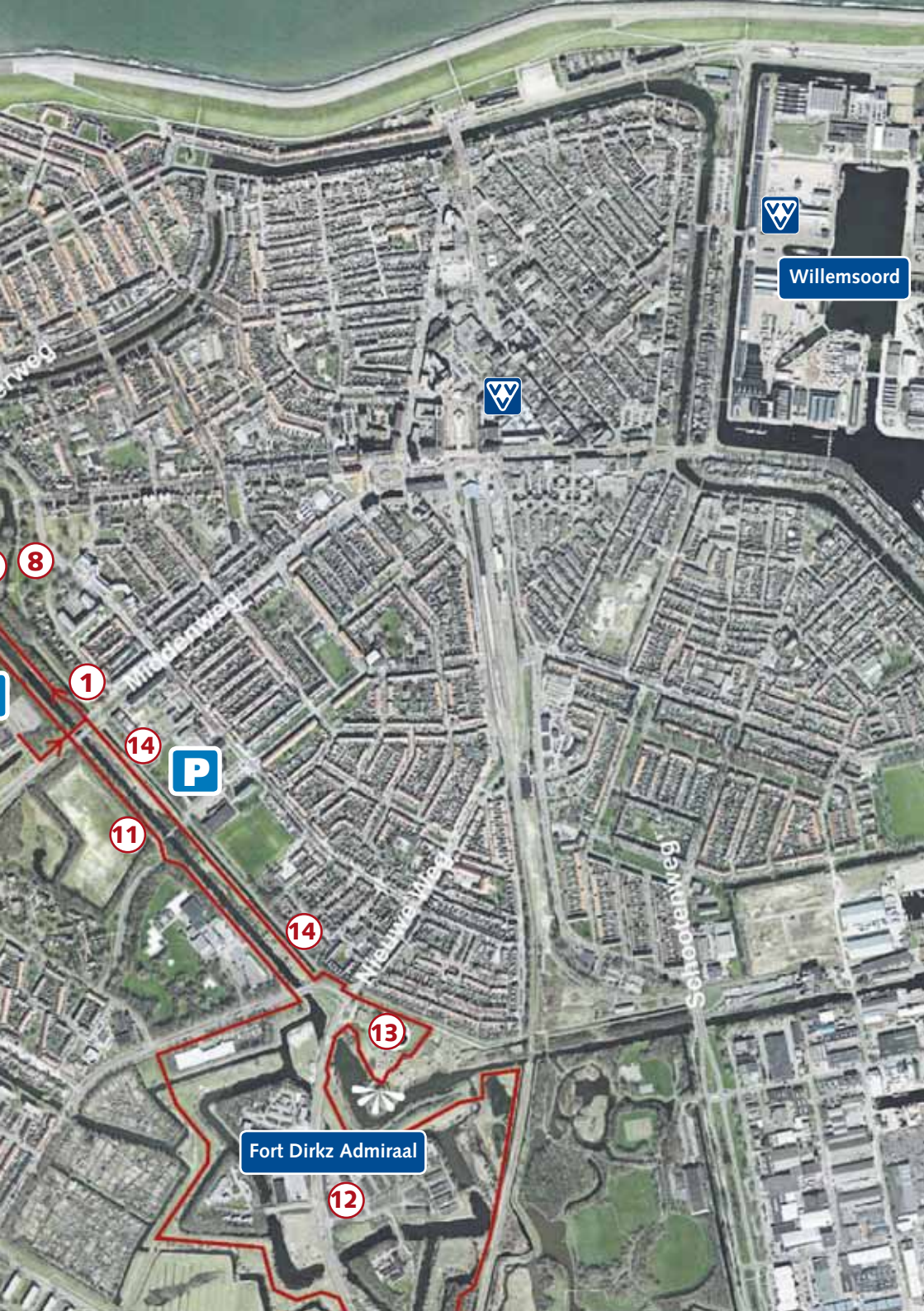
7

8

8

P

P

Willemsoord

Fort Dirkz Admiraal

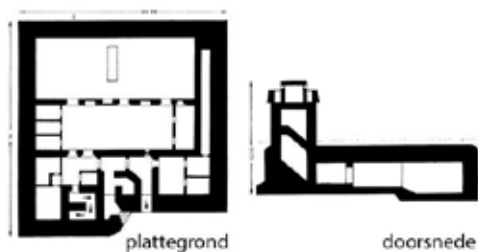

8. Bunkercomplexen in de Grafelijkheidsduinen

Aan de voet van fort Kijkduin liggen in de Grafelijkheidsduinen vele restanten van militaire verdedigingswerken uit de periode 1916 tot en met de Tweede Wereldoorlog.

Het militaire verdedigingscomplex dat ten zuiden van het fort ligt, is tussen 1916 en 1930 gebouwd als onderdeel van de stelling van Den Helder. De bouwwerken bestaan onder andere uit betonnen loopgraven, onderkomens voor manschappen, schuilplaatsen, een waarnemingspost en geschutsemplacementen.

Vervolg de route over het pad, dat vanaf de parkeerplaats naar beneden de duinen inloopt. Onderaan de helling volgt u het pad naar links. Na de eerste huizen aan de rechterzijde gaat u rechtsaf. U komt nu op het oormalige Galgenveld.

Verder naar het oosten ligt een Duits bunkercomplex in het duinlandschap. De meeste bunkers waren onderkomens voor de manschappen. Bijzonder is de Kroontjesbunker, waar het hoofdkwartier gevestigd was die het bevel voerde over de luchtafweer. Deze bunker behoort tot de laatste twee overgebleven commandobunkers in Europa; de andere staat in Frankrijk.

9. Het Galgenveld

Dit lager gelegen terrein aan de voet van fort Kijkduin was vroeger een galgenveld in het duingebied. Hier werden muitende zeelieden opgeknoopt. De plek bood uitzicht op de rede van Texel en de opgeknoopte muiters dienden als afschrikwekkend voorbeeld aan andere Oost-Indië gangers.

Het Casino, in 2009 heeft hier een grote brand gewoed.

U loopt onder het poortgebouw door, sla na ongeveer 50m linksaf richting de zeedijk. U loopt langs het dorpshuis (rechts) en het Huisduinkerkerkje (links).

Bij de zeewering gaat u rechtsaf, deze weg blijft u volgen tot de manege; hier gaat u rechtsaf.

In WOII bouwden de Duitsers een munitieloods en een administratiekantoor/annex logementgebouw (het Casino, in 2009 is dit gebouw verwoest door brand, onderzoek moet uitwijzen of restauratie mogelijk is.) op het Galgenveld. Het gebied werd ontsloten door een poortgebouw. Hier was het 'Marine Artillerie Waffenkommando' gevestigd, die zorgde voor de aanvoer van voorraden en de instandhouding van de wapens. De drie gebouwen zijn inmiddels Rijksmonument.

Vervolg de route over het pad, dat vanaf de parkeerplaats naar beneden de duinen inloopt. Onderaan de helling volgt u het pad naar links. Na de eerste huizen aan de rechterzijde gaat u rechtsaf. U komt nu op het voormalige Galgenveld.

*Fort Erfprins/
Huisduiner polder*

10. Huisduiner poldertje

U loopt nu door het Huisduinerpoldertje, wat een belangrijk gebied is voor verschillende weidevogels. Door het brakke milieu als gevolg van de zeewind komen er bijzondere plantensoorten voor. Vanaf hier is fort Erfprins goed zichtbaar. Door het ontbreken van begroeiing had men vanuit het fort goed zicht op de vijand. Om die reden wordt dit open landschap een schootsveld genoemd.

U volgt het pad totdat u bij de Huisduinerweg komt. Deze weg steekt u over en gaat u linksaf. Voor de liniegracht gaat u rechtsaf.

11. Ecologische zone

De gemeente is bezig met plannen om in dit gebied een ecologische zone aan te leggen. Hierdoor verbetert de natuurlijke verbinding tussen de Noordzee en de Waddenzee. Allerlei dieren en insecten kunnen dan een schuilplaats vinden in de natuurvriendelijke oevers en beplanting.

Huisduiner polder

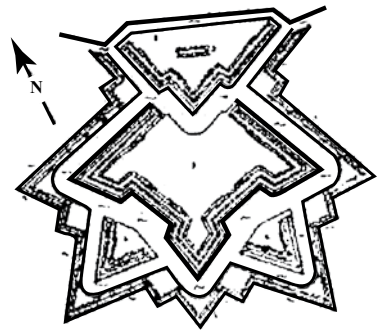

Om de route te vervolgen gaat u recht door totdat u de Middenweg tegenkomt. Hier kunt u de wandeling vervolgen naar fort Dirksz Admiraal. U steekt dan recht de weg over en volgt het pad aan de rechterzijde van de liniegracht. U kunt hier ook de wandeling eindigen, rechts van u ligt Hotel Den Helder.

Historisch profiel van fort Dirksz Admiraal

12. Fort Dirksz Admiraal

U blijft de route langs de liniegracht volgen, totdat u weer een doorgaande weg tegenkomt. U steekt hier de weg over, en gaat rechtsaf. Voorbij het tuincentrum gaat u linksaf.. U gaat met het pad mee naar rechts; sla bij de eerste mogelijkheid linksaf.

U loopt nu over de buitenwal van Dirksz Admiraal, het fort ligt aan uw linkerhand. Fort Dirksz Admiraal is in 1811 gebouwd en bestaat uit een kroonwerk (het hart van het fort), twee ravelijnen en een reduit (een eiland aan de stadszijde van het fort dat diende als uitwijkplaats bij bezetting van het fort door de vijand). Stenen doorgangen in de wallen gaven toegang tot de ravelijnen.

Volg de route over de buitenwal totdat u bij een weg uitkomt. Bij de fietsersoversteekplaats steekt u over en gaat u rechtsaf. Het pad loopt hier langs de weg. Aan uw linkerzijde ziet u één van de ravelijnen van het fort. U gaat linksaf het bos in. U vervolgt de route langs het spoor totdat u bij de gracht aankomt, hier gaat u linksaf de heuvel op.

U loopt op een puinheuvel, die van oorsprong geen onderdeel uitmaakt van het fort. U heeft vanaf deze heuvel prachtig uitzicht over de rest van het fort. De meeste oude bouwwerken in het fort zijn in het reduit te vinden.

Aan het eind van de heuvel gaat u rechtsaf.

De eerste gelegenheid gaat u weer rechtsaf. Aangekomen bij de trap aan uw linkerkant gaat u omhoog.

Bovenop het bouwwerk kunt u richting het oosten en het westen langs de hele linie kijken, u staat nu bovenop de kazerne van het reduit.

Duitse bunker op het Reduit

U volgt het pad tot aan de Middenweg. U bent aangekomen op het eindpunt van de wandelroute, maar niet op het eindpunt van de Stelling. Integendeel. U kunt de andere onderdelen van de Stelling ook bezoeken, in dit boekje vindt u hierover informatie.

13. Het Reduit

In 1828 werden de fundamenteën gelegd voor een bomvrije kazerne, maar pas aan het eind van de 19e eeuw werd een bakstenen bomvrije kazerne gebouwd, met ruimten voor de manschappen en kruitkamers. Deze kazerne is nog gedeeltelijk aanwezig. Vóór het reduit lag een eilandje met een gebouwtje (de caponnière) van waaruit fl ankerend vuur gegeven kon worden langs de linie, richting fort Erprins en fort Westoever. U kunt zelf zien dat het uitzicht vanaf dit punt in de wallen van het reduit werden meerdere bunkers gebouwd als onderkomens of als munitiebunkers.

In de WOII is een Duitse luchtdoelbatterij bovenop de oude kazerne gebouwd, waarbij de bovenste verdieping van de onderliggende kazerne is gesloopt. U kunt de opstelplaatsen van de geschutskoepels nog duidelijk herkennen aan de ronde openingen. Daaronder bevonden zich de verblijfsplaatsen voor het personeel en een ruimte voor de commandovoering.

Ondergrondse schuilplaats

14. Bouwwerken in de linie

Lopend over de liniedijk komt u langs ondergrondse Duitse bunkers die dienden als onderkomens voor de manschappen. Als u goed kijkt ziet u ze verscholen in de grond.

Bomvrije remise in het Timorpark

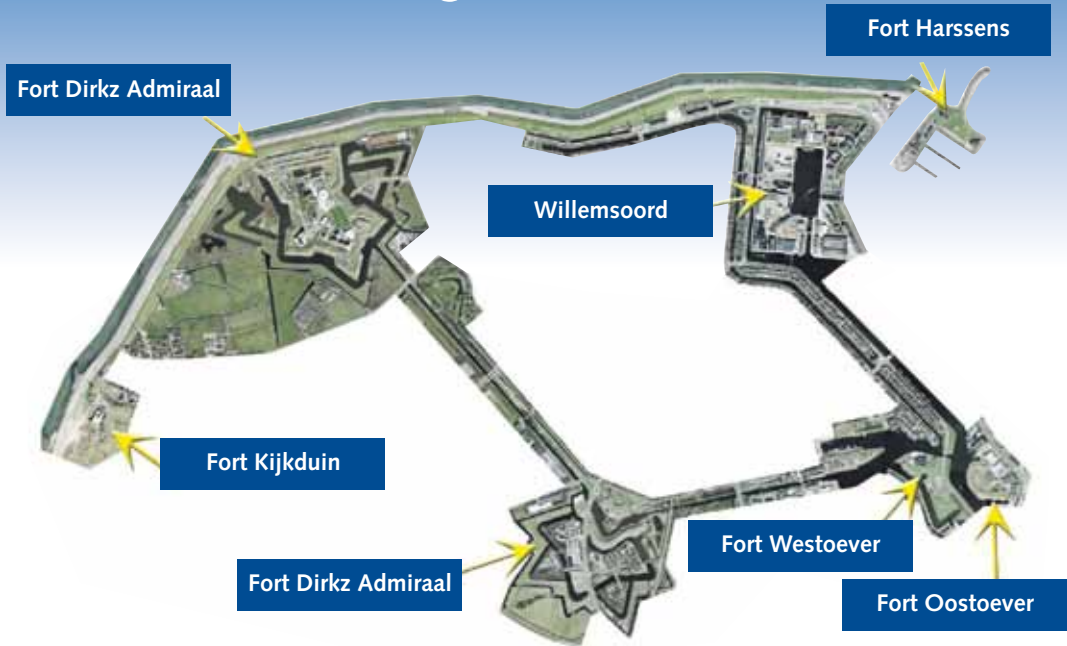
U volgt het pad op de liniedijk en steekt de fietspad over. Hier vervolgt u de route die over de gedekte weg verder gaat.

Aan uw linkerzijde staat een de van de twee overgebleven bomvrije remises. De andere remise staat in het Timorpark.

U volgt het pad tot aan de Middenweg. U bent aangekomen op het eindpunt van de wandelroute, maar niet op het eindpunt van de Stelling. Integendeel. U kunt de andere onderdelen van de Stelling ook bezoeken, in dit boekje vindt u hierover informatie.

Stelling van Den Helder

15. Fort Westoever/Oostoever

Op de locatie van fort Oostoever lag vroeger de kielplaats 'het Nieuwe Werk'. Deze werd in 1791 en 1792 gebouwd. Hier werden de schepen uit het water getild voor reparaties aan de scheepshuid. Napoleon verbeterde in 1812 de bestaande geschutsofstelplaatsen en noemde het verdedigingswerk fort Dugommier.

Vanaf 1827 werden de werkzaamheden op het Nieuwe Werk verplaatst naar de marinewerf 'Willemsoord'. De kielplaats werd rond 1833 omgebouwd tot een fort, waarbij de sluis gemakkelijk gebruikt kon worden als inundatiesluis.

Bij het graven van het Noordhollands kanaal werd aan de overzijde fort Westoever gebouwd. De twee forten dienden om het Noordhollands Kanaal en de liniedijk onder vuur te houden.

De huidige bomvrije kazerne van fort Westoever werd tussen 1828-1830 gebouwd en moest huisvesting kunnen bieden aan 260 militairen. Het gebouw werd echter voornamelijk gebruikt voor het opslaan van munitie en wapens. Het geheel werd in de jaren daarop compleet met een fortwachterswoning en een wachtgebouw. Tijdens WOII bouwden de Duitsers zuidoostelijk van de kazerne een gewapend betonnen 'Kabelschaltstelle' (telefoonbunker).

In 1956 richtte men de kazerne in als dieselcentrale waarvoor acht dieselaggregaten werden opgesteld, die bij piekbelastingen de verschillende marineonderdelen in Den Helder moesten voorzien van elektriciteit.

16. Willemsoord

Napoleon bepaalde in 1811 dat in Den Helder de grootste marinehaven van Nederland gebouwd moesten worden. Het plan, een ontwerp van Jan Blanken Jansz., omvatte een omwalling van het gehele marine-etablisement en een waterfort aan de noordoostzijde van de haven. In 1814 was echter alleen nog maar de meest zuidelijke sector van de omwalling gerealiseerd. In 1822 waren de dokken, de sluis het pomphuis en het werfkanaal klaar. In 1827 werd het complex in gebruik genomen. Het waterfort, fort Harssens, werd pas in 1879 gebouwd. De Rijkswerf heeft in WOII veel te lijden gehad van bombardementen. Na WOII beleefde Willemsoord een sterke bloeiperiode. Den Helder werd in 1947 aangewezen als de hoofdmarinebasis van ons land. In 1993 concentreerde de marine alle onderhouds-bedrijven op het Nieuwe Haventerrein. Willemsoord werd vanaf dat moment gerestaureerd en in 2004 geopend. Op Willemsoord zelf vindt u meer informatie over de historie van de marinewerf.

Fort Harssens - Den Helder.

17. Fort Harssens

In 1884 kwam het pantserfort Harssens gereed met twee pantserkoepels elk met twee kanonnen van 30,5 cm, voor die tijd een uiterst modern geschut. Tijdens de schietproeven sneuvelden er door de luchtdruk in de nabije omgeving echter vele ruiten, zelfs op Texel! Om die reden is het geschut maar sporadisch in actie geweest. Op het fort bevindt zich nu het havenkantoor van de marine. Onder een dikke laag zand, basalt en asfalt liggen de restanten van het fort.

www.vvvpkopvan Noordholland.nl

Dit is een uitgave van Regio VVV Kop van Noord-Holland
Vormgeving en realisatie Studio Kisteman